

43. Nechuy-Levyts'kyu, I. S. (2001). Mykola Dzheria; Burlachka; Kaydasheva sim"ya: Povisti [Mykola Dzheria; Burlachka; Kaydasheva family: Stories]. Dnipro, 428.

44. Panchenko, V. Komediya Mykhayla Staryts'koho «Za dvoma zaytsyamy» yak natsional'nyy khit [Mykhailo Starytskyi comedy "Chasing for Two Hares" as a national

hit]. Available at: <http://www.day.kiev.ua/uk/artistsle/ukrayina-intsognita/golohvosti-ide>

45. Nechuy-Levyts'kyu, I. S. (1977). Tvory u dvokh tomakh [Writings in two volums] Vol. 2. Kyiv, 501.

46. Ukrajinka, L. Holosni struny [Loud strings]. Available at: <http://www.l-ukrainka.name/uk/Prose/GolosniStruny.html>

*Рекомендовано до публікації д-р істор. наук Салата О. О.
Дата надходження рукопису 09.08.2016*

Мусяченко Ольга Сергіївна, аспірант, кафедра історії України, Київський університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, Україна, 04053
E-mail: musolia@ukr.net

УДК: 63+5:001:930 «1920-1930»

DOI: 10.15587/2313-8416.2016.78434

ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧО-СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ІНСТИТУТІВ У СТРУКТУРІ ВУАН 1920-х-1930-х рр.

© **В. В. Новородовський**

Аналізуються передумови, причини, що обумовили формування мережі природничо-сільськогосподарських науково-дослідних інститутів у структурі ВУАН. Зважаючи на те, що основний комплекс сільськогосподарських досліджень зосереджувався при установах НКЗС УСРР, у роботі зроблено акцент на розв'язання окремих прикладних проблем аграрної галузі установами ВУАН

Ключові слова: інститут, прикладна галузь, академія, інституція, аграрна галузь, мережа, мікробіологія, зоологія, відділ, реорганізація

The backgrounds and reasons that caused formation of the network of natural agricultural scientific research institutes in the structure of UAS are analyzed. Taking into account the fact that the main complex of agricultural researches was concentrated in the establishments of PCA of Ukrainian SSR, the focus in the work is done on solving separate applied problems of agricultural sector by UAS establishments

Keywords: institution, applied branch, academy, establishment, agricultural sector, network, microbiology, zoology, department, reorganization

1. Вступ

Після завершення громадського протистояння та остаточного встановлення радянської влади в Україні у 1920-х рр. розпочинається відновлення економіки республіки. Зважаючи на збитки, завданні економіці воєнними діями, більшовики залучають Академію наук для вирішення важливих прикладних завдань, зокрема й у сільському господарстві

Незважаючи на скрутне становище Академії, пов'язане із нестачею матеріально-технічного та кадрового забезпечення, вона продовжувала свою діяльність згідно із задекларованими у статуті цілями. Як і раніше, особливе значення приділялося розвитку фізико-математичних наук, зокрема й у сегменті пов'язаному із сільським господарством.

Ліквідація у 1926 р. Сільськогосподарського наукового комітету України (СГНКУ) – єдиної наукової організації, яка займалася дослідженнями суто у сільськогосподарській сфері, – стала однією із причини формування мережі природничо-сільськогосподарських інститутів у структурі ВУАН наприкінці 1920-х рр. Фактично з цього періоду піднімається питання про доцільність та необхідність формування наукової установи, мета якої – координація наукової

діяльності у аграрній галузі – Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук.

На початку 1930-х при ВУАН розпочинається реорганізація, у результаті якої відбувається формування низки науково-дослідних інститутів природничо-сільськогосподарського спрямування при фізико-математичному, а згодом вже при природничо-технічному відділі. Утворення цих установ у зазначеному періоді пояснюється необхідністю продовжувати комплексні розробки наукових проблем, пов'язаних із сільським господарством.

2. Аналіз досліджень

Проблема формування аграрної думки на території України є однією з актуальних серед дослідників історії науки і техніки. Зокрема, одним з найбільш авторитетних дослідників є В. А. Вергунов, у працях якого прослідковується еволюція аграрної наукової думки протягом всієї української історії [1]. Проте найбільшу увагу він приділяє періоду 1920–1930-х рр., коли відбувалося формування сільськогосподарської академічної науки. Зокрема у його працях розкриваються ідеї українських вчених, щодо формування низки науково-дослідних інституцій

сільськогосподарського спрямування у структурі УАН-ВУАН [2, 3].

Окремі дослідники розкривають процес формування природничо-сільськогосподарських науково-дослідних інститутів УАН-ВУАН-АН УРСР у контексті історії розвитку Національної академії наук. Так, зокрема, радянський дослідник Немошкаленко В. В., розкриваючи історію розвитку АН УРСР, досліджував проблему реорганізації структури ВУАН. Відкинувши всі ідеологічні нюанси, які присутні у роботі згаданого науковця, варто зазначити, що вчений послідовно простежив поетапний процес реорганізації та еволюції Академії наук та природничих науково-дослідних інститутів в цілому [4]. Однак названий автор опускає деякі подробиці цієї реорганізації, зокрема ті, що стосуються репресивних дій зі сторони радянської влади. Зрозуміло, що в ту епоху історик не міг повністю висвітлити ключові події у історії розвитку Академії наук, оскільки це суперечило б радянській ідеології. У схожому руслі О. В. Палладіним написана праця «Академія Української Радянської Соціалістичної Республіки, 1919–1944». У ній також прослідковується розвиток в структурі Академії природничо-сільськогосподарських інституцій та їхнє перетворення у великі науково-дослідні інститути [5].

Знаходячись в еміграції, Н. Полонська-Василенко розкривала всі політичні, економічні проблеми Академії, які існували у 1930-х рр. На відміну від Немошкаленка В. В. та Палладіна О. В. вона розкрила процес репресій проти науковців під час реорганізації Академії наук. Дослідниця також окремим розділом розкрила проблему матеріально-технічної бази ВУАН. Зокрема, вона зазначила, що протягом 1930-х рр. фінансування установ Академії збільшувалося, що зумовлювало розширення науково-дослідних установ. Проте, незважаючи на значні асигнування природничо-сільськогосподарські інститути недоотримували значних коштів для того, щоб розгорнути комплексну науково-дослідну роботу. Окремим розділом вона охарактеризувала роботу науково-дослідних інститутів у 1930-х рр., розкривши їхні основні здобутки [6].

Історія розвитку природничо-сільсько-сподарських інститутів відображається у циклі книг «Історія Національної академії наук України». Зокрема, у передмовях до 3 та 4 томів (відповідно 1929–1933, 1934–1937 рр.), на основі архівних документів автори намагалися розкрити основні причини реорганізації, формування окремих інститутів та проблеми матеріально-технічного забезпечення [7, 8].

Також варто відзначити авторів, які присвятили праці окремим науково-дослідним інститутам природничо-сільськогосподарського спрямування. Так, зокрема, Ситник К. М. написав нарис історії Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного. Автор розкрив еволюцію установи від утворення першого Ботанічного кабінету та Гербарію у 1921 р. у структурі фізико-математичного відділу ВУАН до утворення та діяльності Інституту ботаніки [9]. Фактично автор вважає 1921 р. датою заснування Інституту, незважаючи на

те, що Інститут ботаніки при НКО був утворений у 1926 р., а переданий у відання ВУАН у 1931 р.

Дослідник Скрипаль І. приділив увагу розвитку мікробіології у структурі Академії наук. У його праці [10] розкривається формування мікробіологічної науки у структурі ВУАН з 1921 р., тобто після передачі Інституту мікробіології ім. Ф. З. Омельченка у відання ВУАН. Автор акцентує увагу на тому, що дослідження у галузі мікробіології проводилися лише до смерті Ф. З. Омельченка у 1924 р.

3. Мета та задачі дослідження

Метою дослідження є визначення основних причин та передумов утворення та функціонування науково-дослідних інститутів природничо-сільськогосподарського призначення у структурі ВУАН протягом 1920-х–1930-х років.

Для досягнення поставленої мети були вирішені наступні задачі:

– досліджено комплекс архівних документів історичних наукових праць присвячених формуванню інститутів природничо-сільськогосподарського спрямування у структурі ВУАН;

– шляхом аналізу документів та праць істориків з'ясовані передумови та причини утворення мережі природничо-сільськогосподарських інститутів у структурі ВУАН;

– розкрито процес утворення та еволюції науково-дослідних інститутів сільськогосподарського профілю в Всеукраїнській академії наук.

4. Процес формування мережі природничо-сільськогосподарських науково-дослідних інститутів у структурі ВУАН 1920–1930-х рр.

Варто зазначити, що формування мережі науково-дослідних інститутів природничо-сільськогосподарського призначення у структурі ВУАН розпочалося на початку 1930-х рр. До цього низка наукових інститутів згаданого напрямку функціонували при Народному комісаріаті освіти (НКО) УСРР. Академія у 1920-х рр. мала лише один науково-дослідний інститут природничо-сільськогосподарського спрямування – Мікробіологічний інститут імені Ф. З. Омельченка, який отримала після об'єднання УАН та УНТ у 1921 р.

У середині 1920-х рр. – на початку 1930-х рр. поза структурою ВУАН, при НКО, сформовано ряд наукових інститутів природничо-сільськогосподарського напрямку, зокрема: Інститут Ботаніки разом із філією у Харкові, Зоолого-біологічний інститут з філіями у Харкові та Одесі, Біохімічний інститут. Крім того, Президія ВУАН планувала за першу п'ятирічку створити наступні установи природничо-сільськогосподарського призначення: Хімічний інститут, Інститут ґрунтознавства, Інститут Мікробіології та епідеміології [11]. Таким чином, на початок 1930-х рр. мала б утворитися велика мережа науково-дослідних інститутів природничо-сільськогосподарського спрямування, які перебували б у віданні ВУАН.

Згодом, на початку 1930-х рр. радянське керівництво вирішило передати всі науково-дослідні ін-

ституту при НКО у відання ВУАН, об'єднавши їх з відповідними кафедрами Академії. Уперше це питання було поставлено академіками під час сесії Ради ВУАН 15–17 липня 1930 року. Зокрема, розглядаючи можливі зміни у структурі фізико-математичного відділу Академії, академік М. П. Кравчук зазначав, що загальні збори названого відділу дійшли до спільної думки про об'єднання дрібних науково-дослідних установ у інститути [12]. Ця пропозиція знайшла підтримку серед членів Ради ВУАН, зокрема академік Скрипник М. О., який представляв владу як нарком освіти, наголошував на необхідності уникнення паралелізму у роботі науково-дослідних установ, що можливо лише у випадку об'єднання галузевих наукових інституцій [12].

Ідею ліквідації наукових кафедр, як структурної одиниці Академії, шляхом входження їх у структуру науково-дослідних інститутів на наступній сесії Ради ВУАН 29–30 жовтня 1930 р. підтримали й інші представники влади, зокрема академіки О. Г. Шліхтер та С. Ю. Семковський. Вони вважали систему науково-дослідних кафедр застарілою, тож вважали за необхідне сформувати великі дослідні центри – наукові інститути [13]. Формування науково-дослідних інститутів як основної структурної одиниці відділів ВУАН мала низку переваг, зокрема:

1) науково-дослідні інститути мали об'єднати ряд кафедр з метою комплексного дослідження окремих проблем;

2) інститути здійснювали б більший об'єм роботи, маючи у своєму запасі значну матеріально-технічну базу.

Проте існували певні перешкоди на шляху такої реорганізації, зокрема недостатнє матеріальне забезпечення. Зважаючи на необхідність реорганізації наукової роботи ВУАН, радянське керівництво спільно із Радою Академії наук приймає рішення про формування мережі науково-дослідних інститутів на основі об'єднання відповідних галузевих кафедр та передачі в структуру ВУАН інститутів НКО.

Так, у 1931–1932 рр. до структури ВУАН із системи НКО було передано низку науково-дослідних інститутів, зокрема фізики, ботаніки, мікробіології, хімії, біології, біохімії, геології та Інститут водного господарства, який раніше підпорядковувався Управлінню водного господарства УСРР [4]. Частина з них об'єдналася з низкою природничо-сільськогосподарських кафедр ВУАН, утворивши великі науково-дослідні інститути. Уже у 1934 р. відбулася чергова реорганізація ВУАН, під час якої всі науково-дослідні кафедри остаточно переформовувалися у науково-дослідні інститути, що фактично означало ліквідацію кафедр та відділів Академії [5].

Таким чином, організаційна перебудова ВУАН означала формування нової мережі науково-дослідних установ, а основною структурною одиницею стали науково-дослідні інститути.

У 1921 році після реорганізації УАН та перетворення її на Всеукраїнську академію наук структура академічної установи розширилася за рахунок інституцій ліквідованого УНТ. Зокрема, до другого фізико-математичного відділу увійшов Мікробіологічний

інститут, засновником якого у 1920 році став Ф. З. Омельченко. Згідно з утвердженим статутом установи у структурі Мікробіологічного інституту передбачалася організація відділів зоології, ботаніки, бактеріології, мікропалеонтології. Крім того, при інституті планувалося утворити лабораторії агрономічної, технічної та медичної мікробіології [14].

Метою діяльності Мікробіологічного інституту було всебічне дослідження та розроблення наукових та науково-практичних питань мікробіологічного характеру із основних природничих дисциплін, зокрема зоології, ботаніки, мікропалеонтології, бактеріології та інших. Одним із завдань інституції стало проведення мікробіологічних аналізів, необхідних для медицини та, головним чином, агрономії [15]. Результати проведених аналізів згодом використовували у власних дослідженнях інші установи ВУАН, НКО та НКЗС. Так, зокрема, дослідження мікрофлори ґрунту мали б проводитися спільно з відповідною ґрунтознавчою секцією СГНКУ, а вивчення шкідників та хвороб сільськогосподарських рослин та способів боротьби з ними Інститут проводив разом із кафедрами хімії, хімічної технології та біології сільськогосподарських рослин. Враховуючи сказане, варто припустити, що організація відповідної установи на той час була необхідною.

Крім суто наукової та науково-практичної мети, Мікробіологічний інститут, згідно зі статутом, здійснював підготовку наукових працівників з різних галузей мікробіології. Її реалізація здійснювалася за рахунок проведення відповідних курсів, лекцій із теоретичної та практичної мікробіології, а також завдяки видавництву навчальної та наукової літератури [15]. Проте організація відділів, загальна робота та видавництво праць Мікробіологічного інституту гальмувалася через нестачу матеріально-технічної бази та приміщення для розміщення установи.

З 1921 року Інститут, вже у структурі ВУАН, займався проблемами теоретичної та прикладної мікробіології при широкому вивченні об'єктів зоології, ботаніки, медицини та окремих галузей сільськогосподарства, зокрема молочарства та пошуку біологічного методу боротьби зі шкідниками [6]. Результатами наукових досліджень стали нові методи боротьби із шкідниками сільськогосподарських рослин. Проте відкритими до середини 1930-х рр. залишалися проблеми хвороб свійських тварин та пошук способів лікування та запобігання їм. Крім того, Інститут охоплював комплекс проблем, пов'язаних не лише з мікробіологією, але й із загальною біологією, що стало однією із передумов майбутньої трансформації роботи Інституту у напрямку загальної біології.

Після смерті Ф. З. Омельченка робота Мікробіологічного інституту тимчасово припинилася. Лише восени 1924 р. ВУАН доручила керівництво установою академіку І. І. Шмальгаузену, який змінив напрям роботи установи. З цього моменту Мікробіологічний інститут припинив свою діяльність, натомість на його основі сформовано Біологічний інститут [16]. Основними об'єктами дослідження у цій установі був тваринний світ [10]. Відтак, з дослідженнями у мікробіології було покінчено до утво-

рення відповідної кафедри, а згодом Інституту мікробіології та епідеміології.

У 1929 р. з ініціативи академіка Д. К. Заболотнього, на основі кафедри мікробіології та епідеміології ВУАН, утворився Інститут мікробіології та епідеміології. Дослідження Інституту не обмежувалися лише вивченням причин, наслідків та способів лікування хвороб у людей та тварин. Однією із ключових наукових проблем інституції була розробка питань мікробіології ґрунтів та сільськогосподарської мікробіології. Варто відзначити, що перед Інститутом ставилося завдання підвищення рівня родючості ґрунтів шляхом внесення бактерійних добрив та створення умов для розвитку азотофіксуючих бактерій. Крім того, Інститут здійснював пошук засобів боротьби зі шкідниками сільськогосподарських культур [5]. Варто зазначити, що робота установи була тісно пов'язана з діяльністю інших науково-дослідних інституцій ВУАН, які займалися дослідженням схожих проблем, зокрема: кафедра біології сільськогосподарських рослин, Комісія з дослідження природних ресурсів, Комісія з підвищення врожайності, кафедра експериментальної зоології, Біологічний інститут та інші.

Крім пошуку способів боротьби зі шкідниками сільськогосподарських культур та проблем підвищення врожайності, Інститутом мікробіології та епідеміології провадилися дослідження хвороб рослин та свійських тварин. Це питання постало перед ученими установи у 1930-х рр., зокрема, через епідемії, у результаті яких гинули сільськогосподарські тварини. Зокрема, в Інституті здійснювалися дослідження причин та способів лікування раніше невідомої хвороби коней – стахіботріоксикозу та бруцельозу інших тварин. Результатами дослідження стало винайдення ліків від названих хвороб [5].

Розширення напрямів дослідження Інституту мікробіології та епідеміології зумовило відкриття у 1933 р. двох філій у м. Сталіно (сучасний Донецьк) та Соснівці. З фінансової точки зору ці філії були незалежними від Інституту і утримувалися за рахунок місцевих бюджетів, а також через реалізацію результатів дослідження окремим підприємствам. Проте тематика досліджень узгоджувалася із керівництвом Інституту [17].

Станом на початок другої п'ятирічки Інститут мікробіології здійснював дослідження наступних проблем: утилізація сільських відходів з метою підвищення врожайності, роль мікроорганізмів у підвищенні родючості ґрунтів, боротьба з грибокними хворобами рослин, мікози сільськогосподарських культур та засоби боротьби з ними, бактеріози та фітопатологічні зміни у технічних та сільськогосподарських рослинах, силосування кормів, боротьба з хворобами свійських тварин та інші [17]. Стає очевидним, що згідно з планом на другу п'ятирічку Інститут мікробіології більшість своїх досліджень здійснював у сільськогосподарській галузі. Крім того, зважаючи на те, що у 1930-х рр. однією із ключових проблем дослідження у аграрній галузі стала розробка методів та способів підвищення врожайності, то названа інституція відіграла одну з ключових ролей у пошуку вирішення цієї проблеми. Так, наприклад, завдяки

дослідженням, пов'язаним із мікроорганізмами, очікувалося знайти спосіб живлення ґрунту, який мав стати дешевшим та практичнішим на відміну від хімічного.

Біологічний інститут, утворений на базі Мікробіологічного, із середини 1920-х рр. розгорнув свою роботу у напрямках дослідження процесу регенерації у тварин, закономірностей їх росту та розвитку, а також інших проблем, пов'язаних із морфологією та систематикою тварин. Свою роботу Інститут пов'язував із науковою діяльністю кафедри експериментальної зоології, яку також очолював академік І. І. Шмальгаузен [18]. Варто додати, що із середини 1920-х рр. покращувався матеріально-технічний стан Інституту, зокрема він отримав закордонне устаткування, літературу, збільшилося фінансування установи. Проте до кінця 1920-х рр. розвинути комплексну роботу Біологічного інституту не вдалося через нестачу кадрового забезпечення. У більшій мірі вся наукова робота установи спиралася на нештатних працівників [16].

Біологічний інститут розгорнув роботу у дослідженні явища росту тварин, закономірностей ембріонального та постембріонального розвитку та їх застосування до експериментального вивчення морфогенези. Фактично всі дослідження у цьому напрямку стосувалися сільськогосподарських тварин. Проте вченні Інституту не лише зосереджували увагу на окремих видах, але й досліджували тенденцію росту та розвитку цілих популяцій, що мало прикладне значення у сільському господарстві [16]. Так, визначення цих закономірностей дозволяло агрономам, селекціонерам знаходити нові підходи у відборі більш цінних з харчової та екологічної точки зору тварин.

Однією із найбільш актуальних наукових проблем кінця 1920-х рр., пов'язаних із розвитком тваринництва, була морфологія свійських тварин. Проте через брак матеріально-технічного забезпечення комплексну роботу у цьому напрямку до 1931 р. мали змогу проводити лише дві установи: Біологічний інститут ВУАН (Київ) та Сектор морфології та експериментальної морфології (Харків). Дослідження значеної проблематики мало прикладне значення, зокрема вивчення внутрішньої будови, особливостей розвитку сільськогосподарських тварин давали змогу зоотехнікам та ветеринарам запобігати окремим хворобам, генетикам та селекціонерам відбирати найбільш стійкі та корисні види. Однак академік І. І. Шмальгаузен зазначав, що ці установи не охоплюють повністю всі основні теми з експериментальної морфології, що стало приводом для закупівлі зарубіжної літератури та організації спеціальної лабораторії у Харкові [19].

Згодом з'явилася потреба у комплексному дослідженні не лише морфології тваринних організмів, але й низки інших проблем, пов'язаних з екологією та патологією, генетикою та селекцією, а також систематикою тварин [19]. Тому з ініціативи І. І. Шмальгаузена було створено проект Науково-дослідного інституту зоології та біології. Основою для нової установи мали стати зоологічна секція, зоологічний му-

зей, кафедра експериментальної зоології ВУАН. Згідно з проектом Інституту основна база знаходилася у Києві. Крім того, передбачалося сформувати філії у Одесі та Харкові. Планувалося сформувати 6 структурних секторів інституту:

- 1) загальної біології та експериментальної зоології;
- 2) порівняльної анатомії;
- 3) фауністики та систематики тварин;
- 4) застосованої біології та паразитології;
- 5) гідробіології;
- 6) загальної порівняльної фізіології [20].

Станом на 1931 рік було сформовано лише чотири сектори Інституту: морфології тварин, експериментальної зоології, фауністики і систематики, біології тварин та паразитології. Крім того, цього ж року до Інституту зоології та біології було приєднано Зоологічний музей [21]. Згодом, у середині 1930-х рр., було сформовано сектор екології, головним завданням якого був пошук способів боротьби зі шкідниками сільськогосподарських культур. До того ж, на наступні роки планувалося утворити сектор, який би займався генетикою та цитологією, який згодом мав перетворитися у відділ генетики та цитології. Передбачалося утворити до 1934 року і низку лабораторій, зокрема: експериментальної зоології, порівняльної анатомії, застосованої зоології та паразитології, екології і загальної та порівняльної екології [20]. У 1934 р., у зв'язку з реорганізацією ВУАН, Інститут зоології та біології розширив свою структуру за рахунок приєднання науково-дослідної кафедри експериментальної зоології. Крім того, цього ж року відбулося заплановане відкриття наукових секторів Інституту, що зумовило розвиток науково-дослідної справи у галузі фундаментальної та прикладної зоології.

У 1926 р. на засіданні Президії УКРНАУКИ було схвалено рішення про перетворення кафедри ботаніки у Інститут ботаніки. Таке рішення пояснюється необхідністю розгорнути комплексну наукову роботу у галузі ботаніки, сільськогосподарської ботаніки зокрема. Тому науково-дослідна кафедра НКО в перетворюється Інститут, який згодом увійде до структури ВУАН.

УКРНАУКА планувала утворити науково-дослідну установу, мета якої – об'єднання всіх інституцій, які проводять дослідження у галузі ботаніки. Тому у цьому рішенні зазначається, що до майбутнього Інституту мають увійти Ботанічний та Акліматизаційний сади [22]. Пізніше, у 1927 р. розпочав власну діяльність науково-дослідний Інститут ботаніки, який був побудований на основі Ботанічного кабінету та Гербарію ВУАН, утворених ще у 1921 р. [9].

З 1927 р. до 1931 р. Інститут знаходився у віданні Наркомату освіти УСРР [9]. В умовах централізації науково-дослідної роботи та формування розгалуженої мережі наукових інституцій ВУАН, метою яких було всебічне дослідження практичних наукових проблем, прийнято постанову Української ботанічної наради, яка відбулася у травні 1931 р., про передачу Інституту ботаніки у підпорядкування ВУАН. Крім того, нарада прийняла рішення про планування

Інститутом досліджень у галузі ботаніки у межах УСРР. Варто зазначити, що з метою уникнення паралелізму у роботі науково-дослідних установ, всі ботанічні інституції, які входили до біо-ботанічного циклу були об'єднані та підпорядковувалися одній науково-дослідній установі – Українському ботанічному інституту [23]. Тож, вже станом на 1933 р. до структури Інституту ботаніки входили 8 кафедр, ботанічний та акліматизаційний сади [17]. Фактично, після об'єднання всіх інституцій ботанічного спрямування, у Інституті була сформована чітка система проведення комплексних наукових досліджень у галузі ботаніки, у тому числі й сільськогосподарських рослин.

Чергова реорганізація Інституту ботаніки у 1934 р. розширила напрямки своєї роботи завдяки приєднанню до її структури кафедр біо-ботанічного циклу, зокрема: фізичної фізіології рослин, хімічної фізіології рослин, генетики, біології рослин сільсько- та лісового господарства, систематики квіткових рослин та акліматизації з акліматизаційним садом [9]. Таким чином, всі науково-дослідні інституції ВУАН, які протягом 1920-х – поч. 1930-х рр. здійснювали дослідження у галузі ботаніки, стали структурними підрозділами Інституту ботаніки, що позитивно вплинуло на якість, швидкість та матеріально-технічне забезпечення досліджень наукових проблем, пов'язаних із сільським господарством.

Відповідно до структури Інституту здійснювалося планування науково-дослідної роботи. Так, зокрема, основними проблемами, які мав досліджувати інститут у роки другої п'ятирічки були проблеми:

- 1) підвищення врожайності;
- 2) нових культур у промисловості і сільському господарстві;
- 3) кормова проблема для сільськогосподарських тварин;
- 4) лісництва;
- 5) міст;
- 6) методологічні проблеми [23].

Варто зазначити, що окремі аспекти названих проблем, пов'язаних із сільськогосподарською галузю, досліджувалися і у роки першої п'ятирічки. Зокрема, це стосувалося підвищення врожайності, уведення нових культур рослин у сільське господарство та підготовки кормової бази для тваринництва. Отже, фактично всі проблеми, вирішення яких здійснював Інститут ботаніки, повністю чи частково були пов'язані із сільським господарством.

Слід відзначити, що у роки першої п'ятирічки радянська влада ставила перед академічною наукою завдання розвитку економічного потенціалу країни з метою індустріалізації всього Радянського Союзу. Проте чільне місце у планах радянського керівництва займала реорганізація сільського господарства, підвищення рівня врожайності та виведення нових високоврожайних сортів сільськогосподарських культур. Зважаючи на це, Народний комісаріат освіти УСРР виступив з ініціативою про організацію наукового Інституту соціалістичної реконструкції сільського господарства. 15 квітня 1930 р. відбулося засідання ЦК КП(б)У, на якому розглядалася ініці-

атива НКО про утворення такого інституту, який мав об'єднати низку науково-дослідних кафедр НКО та ВУАН, зокрема: сільськогосподарської економіки, кооперації та колективізації, рослинництва та селекції, зоотехнії, прикладної ботаніки, механізації та сільськогосподарського машинознавства [24]. Утворення названої інституції мало подвійну мету: суто наукова та ідеологічна. Наукова мета полягала в об'єднанні низки науково-дослідних кафедр НКО та ВУАН та побудові системи досліджень у галузі сільського господарства. Ідеологічна мета полягала у обґрунтуванні політики радянського керівництва у аграрній галузі.

Фактично Інститут соціалістичної реконструкції сільського господарства утворився 1 травня 1930 р. Від початку заснування установа мала розглянути комплекс проблем, пов'язаних із сільським господарством УСРР та інших союзних республік, зокрема:

1) проблеми Полісся, яка полягала у дослідженні сільськогосподарської спеціалізації, особливостей регіону та перспектив розвитку;

2) проблеми цукробурякового виробництва – дослідження втрати урожаю та пошук способів боротьби зі шкідниками цукрового буряку;

3) проблеми організації та планування сільськогосподарського виробництва на території УСРР;

4) проблема розвитку аграрної галузі різних країн та порівняння із розвитком сільського господарства на території УСРР;

5) проблеми розвитку сільського господарства у 1930-х рр. [25].

Відтак, Інститут охоплював всі дослідження пов'язані із сільським господарством, що було можливим за умов співпраці з іншими установами при НКО, ВУАН та НКЗС УСРР.

Варто зазначити, що поряд із сільськогосподарськими інституціями існували науково-дослідні установи подвійного призначення. Зокрема, йдеться про хімічні інституції. До 1931 р. при Академії наук існували кафедра хімії та кафедра хімічної технології, які органічно трансформувалися у науково-дослідні інститути. Фактично інститути продовжили роботу кафедр із розробки низки питань, у тому числі пов'язаних із сільським господарством.

Протягом 1920-х рр. науково-дослідну роботу у галузі хімічної технології здійснювала відповідна. Проте через відсутність належної матеріально-технічної бази наукові результати інституції були низькими. Розуміючи необхідність розвитку хімічної науки для економіки та обороноздатності країни, Рада ВУАН прийняла рішення про організацію Інституту хімічної технології. Офіційно він був організований у 1931 р. на основі відповідної кафедри [5].

До структури Інституту хімічної технології увійшла і лабораторія, утворена у 1928 р. Як і наприкінці 1920-х, так і у 1930-х рр. лабораторія мала на меті проведення експериментальних досліджень у царині хімічної технології, хімічної промисловості, а також сільського господарства в інтересах розвитку економіки УСРР та Радянського Союзу. Інститут протягом 1930-х рр. розроблював наступні питання, пов'язані із сільським господарством:

1) вивчення сільського господарства із технічної сторони;

2) дослідження порід дерев УСРР;

3) дослідження текстильної сировини;

4) пошук способів добування та переробки рослинної сировини, що дає ефірні олії [26].

Варто зазначити, що ці питання мали важливе практичне значення у розвитку сільськогосподарської галузі, про що свідчать тематичні плани за першу і другу п'ятирічки.

Інститут хімії, сформований на початку 1930-х рр. на основі кафедри хімії та хімічної лабораторії ВУАН, здійснював науково-дослідну роботу, спрямовану на розвиток оборонної промисловості.

До його структури входили 4 відділи:

1) електрохімії;

2) колоїдної хімії;

3) хімізації народного господарства;

4) напівзаводських установок [27].

Відділ хімізації народного господарства відповідно здійснював наукові дослідження, результати яких практично реалізовувалися у промисловості та сільському господарстві. Проте на відміну від Інституту хімічної технології, Інститут хімії менше приділяв увагу науковим розробкам у галузі сільського господарства, однак, незважаючи на це, установа займалася дослідженням нових хімічних засобів боротьби з шкідниками та пошуком хімічних добрив [28].

Одним із великих науково-дослідних центрів, який здійснював наукову розробку проблем у сільськогосподарській галузі, був Біохімічний інститут. Заснований він був у 1925 р., у Харкові з ініціативи професора О. В. Палладіна. Згодом, у 1930 р. Інститут було перенесено до Києва та передано у підпорядкування ВУАН. До структури Інституту входило 4 основні відділи:

1) біохімії м'язевої та нервової діяльності;

2) біохімії харчування;

3) технологічної біохімії;

4) біохімії тваринництва [17].

Відповідно до напрямів формувалася проблематика досліджень. Варто відзначити, що кожен відділ Інституту займався дослідженням проблем, пов'язаних із сільським господарством. Так, перший відділ досліджував м'язеву діяльність риб, а також сільськогосподарських тварин; другий відділ займався дослідженням кормової бази для сільськогосподарських тварин, з метою покращення їх раціону; третій – здійснював розробку проблем пов'язаних із консервування продуктів харчування; четвертий відділ займався дослідженням проблеми азотного живлення у тварин. Крім того, згідно з тематичними планами на першу та другу п'ятирічки, особливу увагу Інститут мав приділити дослідженням, пов'язаним із кормовою базою для сільськогосподарських тварин, харчової поживності дріжджів та біохімії м'язевої діяльності риб [17]. Зважаючи на потреби того часу Інститут розв'язував комплекс проблем, пов'язаних із харчовою промисловістю та сільським господарством.

Починаючи з 1935 р. відбувається нова реорганізація Академії наук, яка пов'язана зі зміною ста-

туту, організації та структури установи. Фактично період 1935–1936 рр. став перехідним етапом у формуванні нової структури Академії та розширення її матеріально-технічної бази, за рахунок ліквідації Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук. Однак дослідження у аграрній галузі продовжилися при УАН (з 1935 р. до 1936 р. Академія знову мала назву УАН) та НКЗС. Відтак, з цього періоду комплекс наукових проблем інститутів Академії наук, пов'язаних із сільськогосподарською галуззю, розширився, що у 1936 р. зумовило формування окремої сільськогосподарської групи наук у математично-природничому відділі АН УРСР, яка проіснувала до 1938 р. [29].

5. Результати дослідження

У результаті проведеного дослідження були з'ясовані причини утворення низки науково-дослідних інститутів природничо-сільсько-господарського напрямку у структурі ВУАН протягом 1920–1930 рр., серед яких були:

1. Необхідність у проведенні комплексних досліджень у різних галузях природознавства із залученням значної кількості ресурсів.

2. Система кафедр була застарілою та не могла виконувати значну кількість прикладних завдань.

3. Експерименти радянської влади у побудові системи академічної науки в Україні.

У наслідок потреби реорганізації науково-дослідної роботи та втручання радянської влади у внутрішні справи Академії відбувається переформування структури, що у свою чергу спричинило утворенню низки природничо-сільськогосподарських інститутів шляхом еволюції окремих наукових кафедр та циклів наук та організацією нових.

Таким чином, результати даного дослідження дозволяють нам комплексно розкрити історичний розвиток академічної аграрної науки в Україні.

6. Висновки

Отже, у 1930-х рр., у зв'язку з підвищенням рівня фінансування академічної науки та прагненням радянської влади підвищити рівень економічного розвитку за рахунок наукової діяльності Академії наук, відбулася реорганізація мережі науково-дослідних інституцій, у тому числі природничо-сільсько-господарського спрямування. Так, у структурі ВУАН, на основі кафедр, сформувалася велика мережа природничо-сільськогосподарських науково-дослідних інститутів. Фактично у 1930-х рр. формується потужна мережа природничо-сільськогосподарських науково-дослідних інститутів, які після ліквідації ВУАСГН продовжували наукову діяльність у сільськогосподарській галузі.

Література

1. Вергунов, В. А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект [Текст]: монографія / В. А. Вергунов; НААН України, ННСГБ. – К.: Аграрна наука, 2012. – 416 с.

2. Вергунов, В. А. Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки [Текст] / В. А. Вергунов; УААН ДНСГБ. – К.: Аграрна наука, 2006. – 492 с.

3. Вергунов, В. А. Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки. До 90-річчя від дня створення ДНСГБ НААН. Ч. 4 [Текст] / В. А. Вергунов; НААН, ДНСГБ. – К., 2012. – 324 с.

4. Немошкаленко, В. В. Академія наук Української РСР, 1969 [Текст] / В. В. Немошкаленко; ред. М. П. Семенко. – К.: Наукова думка, 1969. – 272 с.

5. Палладін, О. В. Академія наук Української Радянської Соціалістичної Республіки, 1919–1944 [Текст] / О. В. Палладін. – К.: Видавництво Академії наук УРСР, 1944. – 109 с.

6. Полонська-Василенко, Н. Українська академія наук: нариси історії. Ч. 2. 1931–1941 рр. [Текст] / Н. Полонська-Василенко. – Мюнхен, 1958. – 214 с.

7. Історія Національної академії наук України 1929–1933: Документи і матеріали [Текст]. – К., 1998. – С. 5–14.

8. Історія Національної академії наук України 1934–1937: Документи і матеріали [Текст]. – К., 2003. – С. 10–26.

9. Ситник, К. М. Нарис з історії Інституту ботаніки [Текст] / К. М. Ситник; Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України (1921–2011) // Віхи історії та сучасність. – К.: Альтпрес, 2011. – 442 с.

10. Скрипаль, І. Академік Данило Заболотний у контексті часу створення Української академії наук та Інституту мікробіології [Текст] / І. Скрипаль // Світогляд. – 2008. – № 5. – С. 66–69. – Режим доступу: <http://old.mao.kiev.ua/jscans/2008-5-skrival.pdf>

11. Протокол № 23 засідання Президії ВУАН [Текст] // Вісті Всеукраїнської академії наук. – К., 1928. – С. 38–40.

12. Протокол сесії Ради ВУАН 15–17 липня 1930 р. [Текст] // Вісті ВУАН. – К., 1931. – № 1-3. – С. 18–42.

13. Протокол сесії Ради ВУАН 29–30 жовтня 1930 р. [Текст] // Вісті ВУАН. – К., 1931. – № 1-3. – С. 43–67.

14. Онопрієнко, В. І. Джерела з історії Українського наукового товариства в Києві [Текст] / В. І. Онопрієнко, Т. О. Щербань. – К.: ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2008. – 352 с.

15. Статут Мікробіологічного інституту УНТ у Києві [Текст] // НБУВ ІР. – Ф. 10. – Спр. 31741. – Арк. 1-7.

16. Біологічний інститут ім. Ф. З. Омельченка [Текст] // НБУВ ІР. – Ф. 10. – Спр. 18681. – Арк. 1-5.

17. Тематичний план Всеукраїнської академії наук на 1933 р. [Текст] // НБУВ ІА. – Ф. 258. – Оп. 1. – Спр. 36. – Арк. 1-87.

18. Звідомлення ВУАН за 1925 р. [Текст] // Вісті ВУАН. – К., 1931. – № 1-3. – С. 163–201.

19. Стан та перспективи експериментальної морфології на Україні [Текст] // НБУВ ІА. – Ф. 258. – Оп. 2. – Спр. 15. – Арк. 1-2.

20. Проект організації Всеукраїнського науково-дослідного інституту зоології та біології при ВУАН [Текст] // НБУВ ІА. – Ф. 258. – Оп. 1. – Спр. 22. – Арк. 1-6.

21. Звіт про роботу Науково-дослідного інституту зоології і біології за 1931 р. [Текст] // НБУВ ІА. – Ф. 258. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 1-8.

22. Витяг з протоколу Президії УКРНАУКИ про перетворення кафедри ботаніки в Інститут ботаніки [Текст] // Історія Національної академії наук України, 1924–1928 рр. Документи і матеріали. – К.: НБУВ, 1998. – С. 203–204.

23. Проект плану на другу п'ятирічку розроблений бригадою для виробничої наради Ботанічного інституту [Текст] // НБУВ ІР. – Ф. 10. – Спр. 218. – Арк. 1-4.

24. Постанова Ради народних комісарів УСРР про організацію при ВУАН Науково-дослідного інституту соціалістичної реконструкції сільського господарства [Текст] // Історія Національної академії наук України, 1929–1933 рр. Документи та матеріали. – К., 1998. – С. 65.

25. Календарна тематика Науково-дослідного інституту соціалістичної реконструкції сільського господарства ВУАН на 1933 р. [Текст] // НБУВ ІР. – Ф. 10. – Спр. 279. – Арк. 1-3.

26. Кафедра хімічної технології [Текст] // НБУВ ІР. – Ф. 10. – Спр. 18723. – Арк. 1-5.

27. Пояснювальна записка до проблематики ВУАН на другу п'ятирічку [Текст] // НБУВ ІА. – Ф. 258. – Оп. 1. – Спр. 38 б. – Арк. 3-6 (зв.).

28. Проблематика Інституту хімії на II п'ятирічку [Текст] // НБУВ ІА. – Ф. 258. – Оп. 1. – Спр. 38 б. – Арк. 17-19 (зв.).

29. Історія Національної академії наук України 1938–1941: Документи і матеріали [Текст]. – К., 2003. – С. 10–26.

References

1. Vergunov, V. A. (2012). Sil'skogospodars'ka doslidna sprava v Ukraїni vid zarozhennja do akademichnogo isnuvannja: organizacijnyj aspek. Kyiv: Agrarna nauka, 416.

2. Vergunov, V. A. (2006). Narisy istorii' agrarnoi' nauky, osvity ta tehniky. Kyiv: Agrarna nauka, 492.

3. Vergunov, V. A. (2012). Narisy istorii' agrarnoi' nauky, osvity ta tehniky. Do 90-richchja vid dnja stvorennja DNSGB NAAN. Chop. 4. Kyiv, 324.

4. Nemoshkalenko, V. V.; Semenenko, M. P. (Ed.) (1969). Akademiya nauk Ukraїns'koi' RSR, 1969. Kyiv: Naukova dumka, 272.

5. Palladin, O. V. (1944). Akademiya nauk Ukraїns'koi' Radjans'koi' Socialistychnoi' Respubliky, 1919–1944. Kyiv: Vydavnytstvo Akademii' nauk URSR, 109.

6. Polons'ka-Vasylenko, N. (1958). Ukraїns'ka akademiya nauk: narisy istorii'. Chop. 2. 1931–1941 rr. Mjunhen, 214.

7. Istorija Nacional'noi' akademii' nauk Ukraїny 1929–1933: Dokumenty i materialy (1998). Kyiv, 5–14.

8. Istorija Nacional'noi' akademii' nauk Ukraїny 1934–1937: Dokumenty i materialy (2003). Kyiv, 10–26.

9. Sytnyk, K. M. (2011). Narys z istorii' Instytutu botaniky. Vihy istorii' ta suchasnist'. Kyiv: Al'tpres, 442.

10. Skrypal', I. (2008). Akademik Danylo Zabolotnyj u konteksti chasu stvorennja Ukraїns'koi' akademii' nauk ta Instytutu mikrobiologii'. Svitogljad, 5, 66–69. Available at: <http://old.mao.kiev.ua/jscans/2008-5-skripal.pdf>

11. Protokol № 23 zasidannja Prezydii' VUAN (1928). Visti Vseukrai'ns'koi' akademii' nauk. Kyiv, 38–40.

12. Protokol sesii' Rady VUAN 15–17 lypnja 1930 r. (1931). Visti VUAN. Kyiv, 1-3, 18–42.

13. Protokol sesii' Rady VUAN 29–30 zhovtnja 1930 r. (1931). Visti VUAN. Kyiv, 1-3, 43–67.

14. Onoprijenko, V. I., Shherban', T. O. (2008). Dzhe-rela z istorii' Ukraїns'kogo naukovogo tovarystva v Kyjevi. Kyiv: DP «Inform.-analit. agentstvo», 352.

15. Statut Mikrobiologichnogo instytutu UNT u Kyjevi. NBUV IR. F. 10. Spr. 31741. Ark. 1-7.

16. Biologichnyj instytut im. F. Z. Omel'chenka. NBUV IR. F. 10. Spr. 18681. Ark. 1-5.

17. Tematychnyj plan Vseukrai'ns'koi' akademii' nauk na 1933 r. NBUV IA. F. 258. Op. 1. Spr. 36. Ark. 1-87.

18. Zvidomlennja VUAN za 1925 r (1931). Visti VUAN. Kyiv, 1-3, 163–201.

19. Stan ta perspektivy eksperymental'noi' morfologii' na Ukraїni. NBUV IA. F. 258. Op. 2. Spr. 15. Ark. 1-2.

20. Proekt organizacii' Vseukrai'ns'kogo naukovodoslidnogo instytutu zoologii' ta biologii' pry VUAN. NBUV IA. F. 258. Op. 1. Spr. 22. Ark. 1-6.

21. Zvit pro robotu Naukovo-doslidnogo instytutu zoologii' i biologii' za 1931 r. NBUV IA. F. 258. Op. 1. Spr. 29. Ark. 1-8.

22. Vytjag z protokolu Prezydii' UKRNAUKY pro peretvorennya kafedry botaniky v Instytut botaniky (1998). Istorija Nacional'noi' akademii' nauk Ukraїny, 1924–1928 rr. Dokumenty i materialy. Kyiv: NBUV, 203–204.

23. Proekt planu na drugu p'jatyrichku rozroblenyj brygadoju dlja vyrobnychoi' narady Botanichnogo instytutu. NBUV IR. F. 10. Spr. 218. Ark. 1-4.

24. Postanova Rady narodnyh komisariv USRR pro organizaciju pry VUAN Naukovo-doslidnogo instytutu socialistychnoi' rekonstrukcii' sil'skogo gospodarstva (1998). Istorija Nacional'noi' akademii' nauk Ukraїny, 1929–1933 rr. Dokumenty ta materialy. Kyiv, 65.

25. Kalendarska tematyka Naukovo-doslidnogo instytutu socialistychnoi' rekonstrukcii' sil'skogo gospodarstva VUAN na 1933 r. NBUV IR. F. 10. Spr. 279. Ark. 1-3.

26. Kafedra himichnoi' tehnologii'. NBUV IR. F. 10. Spr. 18723. Ark. 1-5.

27. Pojasnjuval'na zapyska do problematyky VUAN na drugu p'jatyrichku. NBUV IA. F. 258. Op. 1. Spr. 38 b. Ark. 3-6 (zv.).

28. Problematyka Instytutu himii' na II p'jatyrichku. NBUV IA. F. 258. Op. 1. Spr. 38 b. Ark. 17-19 (zv.).

29. Istorija Nacional'noi' akademii' nauk Ukraїny 1938–1941: Dokumenty i materialy (2003). Kyiv, 10–26.

*Рекомендовано до публікації д-р істор. наук, професор Горбань Ю. А.
Дата надходження рукопису 09.08.2016*

Новородовський Валерій Вікторович, аспірант, Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук (ННСГБ НААН), вул. Героїв Оборони, 10, м. Київ, Україна, 03680
E-mail: Novorodovskiy_v@ukr.net